

Kyllä kiitos

Muutaman yleisen sanan etymologiasta (*kyllä, kiittää, kirja, vero* ynnä muuta pientä)

Seuraavat etymologiset lastut koskevat eräitä yleisiä suomen sanoja, joille ei vielä tunneta etymologiaa. Yhteistä niille on, että aivan täsmällistä etymologiaa ei esitetä, mutta tutkimus menee eteenpäin eri tavoin. Lastut omistan Ulla-Maijalle. Hauskaa syntymäpäivää!

I. *Kyllä*

Sana *kyllä* on suomen kielen yleisimpiä, mutta sen alkuperä on epäselvä. Sanasta esiintyy suomen murteissa yleisesti myös variantti *kylä*, harvinaisempana *kyä*. SSA (I: 505) listaa sanasta lukuisia johdos- ja taivutusmuotoja suomessa ja lähisukukielissä ja mainitsee lisäksi saamelaiskielten vastineena saaP sanan *galle* 'paljon, riittävästi'. Tämä sana on yhteissaamelainen (Lehtiranta 1989).

Sanaa *kyllä* voi lähisukukielten melko täydellisen vastinesarjan (karjala, lyydi, vepsä, viro, vatja, liivi) valossa pitää alkuaan kantasuomalaisena. Kantasuomen asu vastaa suomen kirjakielen asua (**kyllä*). Vaikka SSA pitää pohjoissaamen *galle*-sanaa *kyllä*-sanan vastineena, viittaa itämerensuomalaisen sanan sisältämä geminaatta *-ll-* kuitenkin siihen, että kyseessä on pikemminkin laina itämerensuomesta saameen. Suomen *-ll*-sanoistahan ulottuvat itämerensuomea kauemmaksi yleensä lähinnä vain ne, joiden *-ll*-yhtymä palautuu vanhaan **-ln*-yhtymään (vrt. *halla* ~ saaP *suoldni*). Tämän artikkelin vertaisarvioija huomautti ystävällisesti, että SSA:ssa on ilmeisesti ainoastaan kaksi suomen sanaa, joiden vastineessa on saamen *-ll*-yhtymä (toinen näistä on *kalvoin* ~ kantasamen **källō*) ja että ne ovat molemmat todellisuudessa ilmeisiä lainoja. Samassa yhteydessä hän aivan oikein huomauttaa siitä, että useimmat saamen *-ll*-yhtymän sisältävistä sanoista ovat germaanisista kielistä tai suomesta peräisin

olevia lainoja (*källēs 'ukko', *kollē 'kulta', *ullō 'villa' < skand., *källijō 'kallio', *källō 'kallo' < su.).

Sanan *kyllä* käyttö myöntösananana rajoittuu suomeen ja lienee suhteellisen uusi käytäntö. Muissa itämerensuomalaisissa kielissä kyseessä on lähinnä vahvistusana, mikä on suomenkin murteissa sanan pääasiallinen funktio. Vahvistus- ja myöntösanoina sekä erilaisina adverbina käytettävälle sanoille on ominaista epäsäännöllinen äänteellinen kehitys. Myöskin *kyllä* esiintyy SMS:n aineistojen valossa tyypillisesti erilaisissa kivettyneissä konneksioissa (*kyl vaan*, *kyl maar*) tai liitepartikkelin kanssa (*kylläpä*, *kyllähän*). Sanan *kyllä* kehitys ei siis välttämättä ole ollut täysin äännelaillista.

Kyllä-sanan varhaisin merkitys on mitä ilmeisimmin ollut 'sopiva tai runsas määrä', 'riittävästi'. Tämä ilmenee yhä monista suomen yleiskielenkin ilmauksista kuten *kylliksi*, *kyllin*, *kylläinen*, *yltäkylläisyys* jne., samoin siitä, että *kyllä*-sanaa usein käytetään vahvistussananana (*tämä kyllä riittää*, *kyllä tämä on hyvä*). Suurin piirtein vastaavaa on myös sanan *kiüll* käyttö virossa. Karjalassa on säilynyt selkeämmin 'runsauden' merkitys (KKS s.v. *kyllä*).

Mikä sitten on *kyllä*-sanan lähtökohta? Kun sana ei rakenteellisesti vaikuta johdokselta, on luonnollista etsiä sille lainaetymologiaa. Suomen naapurikielessä ruotsissa, lainalähteistä yleisimmässä, on kaksikin sanuetta, jotka äänteellisesti ja semanttisesti muistuttavat *kyllä*-sanaa.

Ruotsin *gill*, *gille*, nykykielessä lähinnä 'kilta, seurue, seuralainen' merkitsee alkuaan kestitystä ja maksua ja sopisi semanttisesti hyvin suomen *kyllä*-sanana lähtökohdaksi. Muinaisislannissa sanaa on käytetty myös kestityksenä annetun juoman nimityksenä. Sanan pohjoisgermaaninen alkumuoto on lähinnä *gildia (Hellquist 1922: 187). Samasta juuresta on myös väljävokaalinen *gäld* < *gjældja, joka merkitsee maksua ja velkaa. Tästä on kehittynyt saksassa rahaa merkitsevä *Geld*. Nämä nominit on johdettu verbistä, jota vastaavat ruotsin *gälla* 'sopia', saksan *gelten* 'sopia, kelvata, riittää' ja englannin *yield*, jolla on moninainen semantiikka ulottuen sopimisesta ja riittämisestä kelpaamiseen ja muuttumiseen. Verbivartalon kantagermaaninen lähtökohta on *geldan, joka merkitsee maksamista, korvaamista, kelpaamista ja riittämistä (Kroonen 2013: 173–174).

Jotta voitaisiin ratkaista kysymys ao. germaanin sanajuuren suhteesta suomen *kyllä*-sanueeseen, on tarkasteltava lähinnä itämerensuomen 1. tavun vokaalin ja 1. ja 2. tavun välisen lateraaligeminaatan alkuperää.

Yleensä ims. *y* vastaa lainasanoissa germaanisten kielten *u*-äännettä (*rytö* < *brutōn, *hyppiä* < *huppijan) tai *eu*-sekvenssiä (*ryypätä* ~ *dreupan). Tutkimuskirjallisuudessa esitetyissä germaanolainoissa tunnetaan kantagermaanin 1. tavun *æ*-äänteen ja kantasuomen *y*-äänteen vastaavuus, mutta se on harvinainen. Tällainen tapaus on esim. su. *hylje* < ksu. *hlyljev < ? keskikantasuomi *sülkes ~ kgerm. *selxa-z (LÄGLW I: 131). Koivulehto, joka piti sanaa germaanisena lainana itämerensuomessa, katsoi suomessa tapahtuneen sekundaarin kehityksen *e > *y* (Koivulehto 1982: 271). Merinisäkkään nimitystä voi tosin arvella myös substraattisanaksi, joka voisi olla saatu sekä germaaniin että itämerensuomeen jostain kolmannesta lähteestä ja jopa lainautuminen (keski)kantasuomesta germaaniin voisi olla mahdollinen.

Toisaalta sananalkuisen velaarain ja palataalin yhtymän sanat ovat niin harvinaisia, että niiden substituutioista itämerensuomessa ei ole kovin paljon tietoa. Esim. de Vriesin (2000) mainitsemista sananalkuisen *gja*-sekvenssin sisältävistä sanoista suomeen on lainattu vain *gjarna* (> mn. *gjerna* (nr. *gärna*) > su. *kerna*). Mahdollisen *y*-substituution tutkimusta vaikeuttaa sekin, että aivan kaikkia itämerensuomeen vaikuttaneita germaanisista murteista ei yksityiskohtaisesti tunneta. Suomen *kyllä*-sanaa vastaava i. tavun *y*-vokaali yhdessä *-ll*-yhtymän kanssa esiintyy mm. alaksalaisessa **geldan*-sanueen sanassa *güllig* 'sopiva, riittävä' joka vastaa yläsaksan sanaa *gültig* 'sopiva, riittävä, voimassaoleva'. Vaikka alaksalaisten lainojen levikki on tyypillisesti suppeampi kuin *kyllä*-sanalla, on niidenkin joukossa eräitä laajalevikkisiä. Erityisesti kiinnittää tässä yhteydessä huomiota niin ikään myöntö- ja vahvistussanana käytetty *ja*, jota on pidetty germaanisena, lähinnä kaiketi alaksalaisena lainana (SSA I s.v. *ja*, Bentlin 2008 – nämä eivät kuitenkaan ota lainanantajakieleen selkeää kantaa).

Suomessa esiintyy kaksi vanhastaan tunnettua lainaa edellä mainitusta germaanisesta maksamista ja kelpaamista merkitsevistä sanueesta. Nämä ovat *kellätä* 'pitää paikkansa, soveltua' (esim. SSA I: 357, vrt. nykyruotsin *gälla* 'maksaa, olla jonkin arvoinen') ja *killata* 'hyväksyä, kehua, viitsiä, vaatia' (SSA I: 384, vrt. nykyruotsin *gilla*, muinaisruotsin *gilda* 'pitää, hyväksyä' – tästä lienee tavalla tai toisella lainaa myös saamen *gillet* 'sietää'). Voisiko *kyllä* siis edustaa *kellätä*- ja *killata*-sanaa varhaisempaa lainaa joko väljävokaalisesta **gjelda*-sanasta, tai samaan sanueeseen kuuluvasta suppeavokaalisesta pohjoisgermaanisesta **gildia*-sanasta?

Sanan *pilla* 'vahinko, hävitys' yhteydessä on mm. SSA:ssa (II: 340) ja LÄGLW:ssa (III: 64) pohdittu sanan yleisitämerensuomalaisista levikkiä yhtäältä ja toisaalta sitä seikkaa, että keskikonsonantisto viittaa pikemminkin skandinaaviseen *-ll*- kuin kanta-germaaniseseen *-lp*-yhtymään (vrt. ruotsin *spilla* 'pilata' < kgerm. **spilpiz*). Mahdollisena selityksenä on pidetty analogista nominatiivimuotoa tai takaperoisjohtamista sanasta *pillata* 'sotkea', siittäkin huolimatta, että jälkimmäisellä on suppeampi levikki. Hahmo (2010), joka käsittelee laajasti *pilla*-sanaa, toteaa, että sellaiset suppealevikkiset sanat kuin *piltomus*, *pilttomus* 'pahantapainen, äkäinen ihminen tai hevonen', *pilttimys* 'id.' (Pohjois-Savo), *pilttari* 'paha, pahankurinen, hurja, villi, vikuri' (mm. Satakunta ja Häme) ja *piltto* 'konna' voisivat sisältää alkuperäisen *-lt*-yhtymän. Hahmo katsoo edelleen, että *pilla*-sana voi "laajasta levikistään huolimatta" olla nuori ja ekspansiivinen laina muinaisruotsista tai alaksasta.

Mikäli suomen *kyllä*-sanan katsottaisiin samoin olevan peräisin alkuperäisen *-lt*-yhtymän sisältäneestä sanasta, voitaisiin paralleelitapauksina mainita mm. *kyllämys*-tyä 'kyllästys' (Lohja) sekä yleiskieleenkin kuuluvat *kylyä* ja *kylymätön*. Näiden kuumumisesta *kyllä*-sanan yhteyteen ei voine semantiikan suhteen esittää vakavia epäilyksiä.

Kyllä-sanan *-ll*-yhtymää samoin kuin *pilla*-sanan vastaavaa sekvenssiä odotuksenmukaisen *-lt*-yhtymän asemesta voisi selittää myös jokin tiettyyn germaanisesta lainakerrostumaan liittynyt toistaiseksi kuvaamaton äännesubstituutioääntö tai -ilmiö. Tämän artikkelin arvoija ehdotti perusteellisessa lausunnossaan mahdollisuutta, että kgerm. **lp* > msk. *ll* kehityksen välivaiheena on voinut olla germ. **lǿ*, joka suomeen lainautuessaan olisi todennäköisesti tuottanut *-ll*-gemiinaan. Tällaisen substituution

olettaminen mahdollistaisi melko varhaisen lainautumisajankohdan, vaikkakin yksityiskohdat ovat yhä hämääriä.

Mikäli suomen *kyllä*-sanan johtaminen germaanin **gjelda*-vartalosta olisi muuten hyväksyttävissä, voi pohtia sitäkin, olisiko nominatiivimuoto *kyllä* analogisesti voinut syntyä taivutusmuodoista, joissa on esiintynyt *lt*-yhtymän heikko aste *-ll-*. Sanasta *kyllä* ei nimittäin juuri esiinny nominatiivia puheessa, sen sijaan heikkoasteiset muodot *kylliksi*, *kyllin*, *kyllän* jne. ovat yleisiä ja olisivat voineet toimia mallina analogiselle nominatiiville. Nuoremmissa ruotsalais- ja alasaksalaislainoissa *-ll-* on tietenkin aivan yleinen, myös sellaisissa sanoissa, joissa kantagermaanissa on ollut *-lp-*. Täysin ei siis voida hylätä ajatusta, että *kyllä* olisi levinnyt melko myöhään esim. alasaksasta (ks. yllä).

Ilmeistä on, että *kyllä*, sikäli kuin se on germaanista alkuperää ja palautuu samaan vartaloon kuin muut yllä käsitellyt sanat, on saatu nominaalisesta pikemminkin kuin verbaalisesta sanavartalosta, siitä huolimatta että germaaninen sanue sisältää molemmat.

Toinen ruotsin sana, joka *kyllä*-sanan yhteydessä voidaan mainita, on nykyruotsin *skuld* 'velka', alkuaan lähinnä 'tarve'. Sanan rinnakkaismuoto on etuvokaalinen *skyld*, jolla on sama merkitys. Sanasta on johdettu *skylla* 'syyttää', alkuaan siis lähinnä 'tehdä velvolliseksi'. Sanan kantagermaaninen asu on Hellquistin (1922: 759) mukaan **skulði-*, Kroonenin (2013: 450) **skuldi-* 'debt'. Sana on alkuaan verbaalinen johdos verbi-juuresta **skulan-* 'olla velvollinen, täytyä', josta ruotsin *skulle*, englannin *shall* jne.

Olisiko ajateltavissa, että merkitys 'runsaasti, riittävästi' – suomen *kyllä*-sanankuormitus – olisi kehittynyt 'tarpeen' merkityksestä? Tällöin kantasuomen **kyllä* olisi voinut kehittyä aiemmasta nimenomaan heikon deklinatian vartaloaineksen tai, mikäli kyseessä on nuorempi laina, jo varsinaisen jälkiartikkelin sisältävästä muodosta (**skulðian*, nr. *skulden* 'velka (määr.)'), joka olisi lainattu suomeen esim. asussa *kyll(i)ä* tai *kyllä-* (riippuen lainan iästä ja lainansaaajamurteen vaihtelusuhteista). Suomen nominatiivimuoto (sikäli kuin sellainen voidaan *kyllä*-sanalla katsoa olevan olemassa) olisi siis tässäkin tapauksessa joko analoginen heikon asteen yleistymä tai saatu murteesta, jota lainattaessa alkuperäinen *lð*-yhtymä olisi substituoitu lateraaligeminaatalla *-ll-*. Myöskään myöhempiä ekspansiivisesti levinnyttä muinaisruotsalaista lainaa ei voi täysin sulkea pois laskuista.

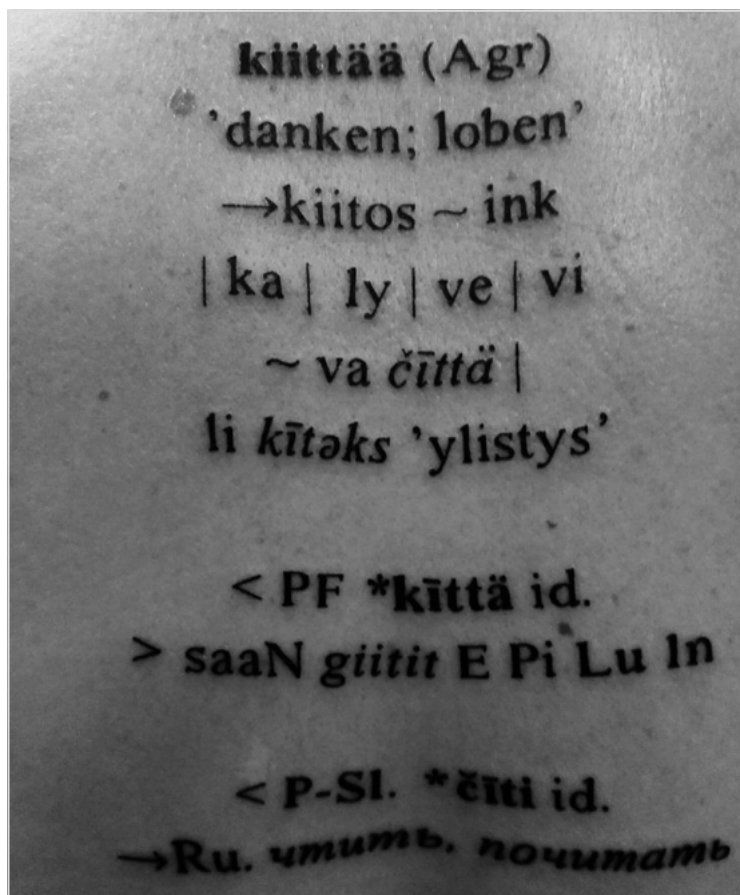
Huomattakoon, että myös ruotsin *skuld*-sanasta on kehittynyt – tosin verrattain myöhään – klusiiliton painoton variantti *skull* (esim. ilmauksessa *för den skull* 'sitä varten, sen tähden'). Myös *skulla*-verbiä käytetään usein samantyyppisissä konneksioissa kuin suomen *kyllä* sanaa: *det skulle räcka = tämä kyllä riittää, jag skulle gärna spela med = pelaan kyllä mielelläni* jne.

Kahdesta yllä mainitusta vaihtoehdosta on tämän kirjoittaja taipuvainen uskomaan lähinnä ensimmäisenä mainittuun, johtuen sanueen suuresta variaatiosta ja moninkertaisesta lainautumisesta germaanista itämerensuomeen. Mahdolliseen lainautumishypoteesiin liittyy silti vielä hämääriä yksityiskohtia sekä täsmälliseen lainaoriginaaliin että äännesubstituutioon liittyen. Äänneellisesti suoraviivaisin selitys olisi lainautuminen alasaksasta, mutta levikkiseikat vastustavat tätä.

2. *Kiittää, kiitos*

J. J. Mikkola esitti jo vuonna 1894, että suomessa olisi lainoja, joissa slaavin č-äännettä vastaa suomen *k*. Esimerkkinä hän mainitsi sanan *kimalainen*, joka Mikkolan mukaan on lainattu kantaslaavin *čmel-asusta (> ven. *шмель*). Tähän ajatukseen tarttui Petri Kallio (2006), joka alkukonsonantista huolimatta ei pidä *kimalainen*-sanaa esislaavista lainattuna, vaan katsoo sananalkuisen *k*-äänteen olevan slaavin č-äänteen kanta-suomalainen lainasubstituutio. Vastaava substituutiokaava on hyvin tunnettu myös saamelais-itämerensuomalaisissa kontakteissa (vrt. saaP *čearru* ~ *kero*, jne.), nimenomaan etuvokaalin edellä (ks. esim. Aikio 2009: 78).

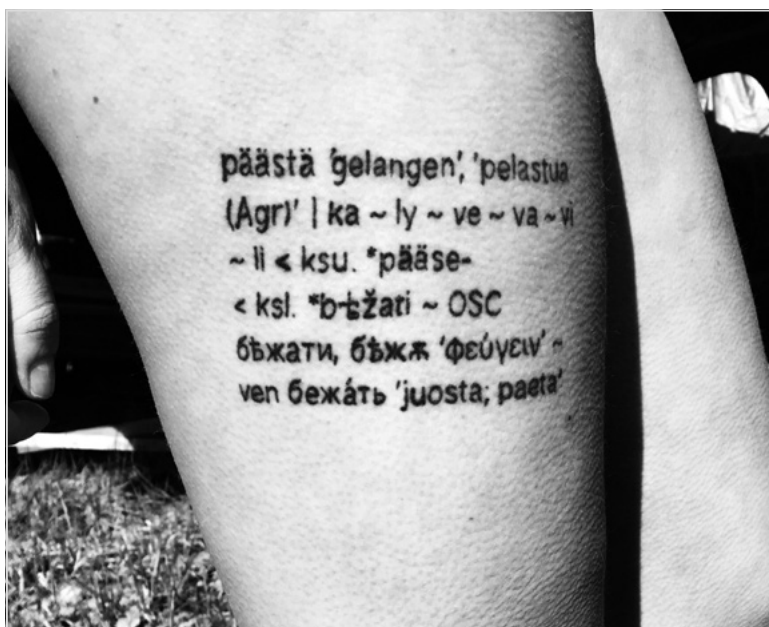
Olen aikaisemmin esittänyt eräissä esitelmissä, että suomen *kiittää*-sana olisi slaavilainen laina, jossa kantaslaavin č-äänne olisi substituoitu suomen *k*-äänteellä (vrt. mksl. *čisti* 'count, read, honour' (Derksen 2008: 89–90) → nykyven. *читать*, *почитать* 'kunnioittaa', *почёт* 'kunnia'). Nytemmin tämä on etymologia on myös julkaistu, tosin hieman eri muodossa ja poikkeuksellisella foorumilla:

Lukuun ottamatta $\check{c} > k$ -suhdetta, on sanojen äännesuhde tunnettujen itämerensuomalais-slaavilaisten lainakontaktien valossa muuten täysin säännöllinen. Lainautumisen on täytynyt tapahtua nimenomaan alkuperäisen pitkän vokaalin sisältävästä muodosta (esim. ven. *почитамъ* 'kunnioittaa'). Pitkän *i*-äänteen substituutiosta aiemmin tunnettuja esimerkkejä ovat mm. *piirakka* < *пирогъ*, *viitta* < *ви́та* ja *kiisseli* < *кисель* (vokaalipituudesta ks. Kalima 1952: 50–). Nykyvenäjässä yleisimmät *чтумъ* ja *почтумъ* 'kunnioittaa' edustavat kuitenkin lyhytvokaalista perfektuaalisen aspektin muotoa (< **čti-*).

Kuten muutkin lainaperäiset verbit, on sana mukautettu itämerensuomen saatavilla olevaan taivutustyyppiin, tässä tapauksessa *ta*-suffiksilla. Muoto saattaisi olla riimiverbien *niittää*, *liittää*, *riittää* jne. motivoima. Kirjoitukseni arvioija huomautti, että slaavilaisperäisiä verbejä on yleensä omaksuttu toisiin taivutustyyppisiin (vrt. *miittää*, *ravita*, *raatsia* jne.). Toisaalta tunnettujen slaavilaisperäisten verbien määrä on joka tapauksessa melko alhainen, joten tällaista argumenttia ei voi pitää kovin vahvana. Todettakoon, että olen aikaisemmin esittänyt samantyyppisessä suppeassa muodossa myös *päästä*-sanalle etymologian, jossa on vastaava taivutustyyppi (Saarikivi 2019) ja joka voi siten nimenomaan suffiksaalisen asunsa puolesta tukea tässä esitettyä *kiittää*-sanana etymologiaa.¹

1.

Koska tässäkin tapauksessa julkaisufoorumi ei mahdollistanut laajaa argumentaatiota, voidaan esittää muutama täsmäntävä huomio esitetystä etymologiasta: sanan semantiikassa on molemmilla tahoilla sama kahtalaisuus, yhtäältä merkitys 'paeta' (vi. *päästa*, ven. (y) *бежать*), toisaalta 'liikkua, siirtyä paikasta toiseen' (su. *päästä*, ven. *бежать* 'juosta'). Äänteellisesti kyseessä on täysin säännöllinen laina. Monet muutkin pitkän *ž*-äänteen sisältäviä itämerensuomalaisista sanoista ovat slaavilaislainoja (*määrä*, *läävä*, *käämi*, *sääli* jne.).

Todettakoon, että ’kunnioittamista’ tarkoittava *cisti on ilmeisesti alkuaan samaa kantaa kuin slaavin lukemista merkitsevät sanat (ven. *чумать* ’lukea’, *чтение* ’lukeeminen, lukemisto’). Vastaava semanttinen suhde on esim. virossa (*lugeda* ’lukea; ottaa huomioon, kunnioittaa’), ja latinassa (*legere* ’lukea’ → *diligere* ’pitää rakkaana t. arvossa’). Mahdollisesti tällainen semanttinen kahtalaisuus on syntynyt tavasta lukea rukouksia ääneen. Varhaisin lukeminen lienee ollut kunnioittavien palvontasanojen ääneen lukemista. Mikäli tällainen käyttö olisi alkuperäisintä *kiittää*-sanana käyttöä, kuuluisi *kiittää* samaan semanttiseen kenttään kuin kristinuskoon liittyvä varhainen slaavilainen sanasto, esim. sanat *pappi*, *risti*, *pakana* ja *raamattu*. Tässä yhteydessä voi mainita, että myös sanan *kirkko* (*kirikko*) moninaisista itämerensuomalaisista muodoista ainakin osa voisi olla slaavilaista alkuperää. Nykyvenäjän *церковь* ’kirkko’ on alkuaan muotoa *kerkū ja slaavista tunnetaan myös kolmitavuinen *kirūkū, jota edustaa muinaiskirkkoslaavin *църквѣ*.²

Slaavin *k ~ č* -vastaavuudesta esitän mahdollisena paralleelina vielä suomen *kirva*-sanana, joka muistuttaa venäjän erilaisia pieniä matoja ja hyönteisiä merkitsevää *червь*-sanaa (< *črvь, Derksen 2008: 93). Mahdollisesti suomen *kirva*-sanana taustalla ei ole kirjakielen nominatiivi *червь*, vaan pikemminkin genetiivi (*червя*) tai muu obliikvisija. Mahdottomana ei voi pitää lainautumista myöskään jostain sellaisesta muodosteesta kuin puhekielen johdos *червяк* ’(pikku)mato, (pikku)toukka’. Huomattakoon, että suomen murteissa tunnetaan myös samamerkityksisen *kirvu* (SMS s.v. *kirvu*), joka voisi olla paralleelilaina, ellei kyse ole sekundaarista *u*-johdoksesta, jotka ovat tavallisia eläinten nimissä.

3. Kirja

Suomen sanalla *kirja* on vastineita useimmissa itämerensuomalaisissa kielissä, mutta tämän kieliryhmän ulkopuolella ei varsinaista etymologiaa. Vaikka sanan nykymerkitys liittyy pääosin kirjoittamiseen ja kirjallisuuteen, osoittaa sanan merkitysvariaation tarkastelu, että alkumerkitys on todennäköisemmin jotakin aivan muuta. Sanalla on laajalti ’koruompeluksen’ ja ’täplän’ merkitys. Karjalan kielen sanakirjan (KKS s.v. *kirja*) mukaan mm. *kalan kirjat* ovat ’täplät, juovat’ (Kiestinki), *kirjoi luadie* (Suistamo)

2. Viimeksi sanaa on käsitellyt Bentlin (2008: 68–69), joka ehdottaa sanalle alasaksalaista alkuperää ja kritisoi skandinaavisia lainaoletuksia. Slaavinkin sana lienee alkuaan jonkinlainen germaaninen laina, ja koska eri kielten – mm. slaavin, germaanin ja itämerensuomen – sanat ovat äänteellisesti hyvin läheisiä ja viime kädessä yhteistä alkuperää kreikasta (< *κυριαχών* < *κυρίως* + *οίκος* ’herran talo’), ei sanan täsmällisiä teitä kuhunkin itämerensuomalaiseen kieleen ja murteeseen liene mahdollista yksiselitteisesti selvittää, ainakaan tässä alaviitteessä. Voidaan silti todeta, että sana on ilmeisesti lainautunut itämerensuomeen enemmän kuin yhden kerran, sillä siinä missä suomi edellyttää 2-tavuista sanaa (*kirkko), edellyttävät karjala, vatja ja viro 3-tavuista sanaa (*kirikko). Ehdotetuissa lainaoriginaaleissa on kaikissa puutteensa ja vahvuutensa, mutta sekä alasaksalainen että slaavilainen lähtökohta ovat mielestäni skandinaavista todennäköisempiä. Nimenomaan 2. tavun vokaali vastaa hyvin slaavilaisen kielten edustusta, ja riippuen slaavilaisesta lähtömurteesta ovat 2- ja 3-tavuinen laina molemmat mahdollisia. Varhaisten kristinuskoon liittyvien sanojen slaavilainen alkuperä tukee nähdäkseni lähinnä slaavilaista alkuperää.

'tehdä koristeita / kirjontaa', *ristemäl pidäy kirjad löydyä* (kummille on annettava häissä kirjavahelmainen *rättšinä*). Samaa semantiikkaa edustaa suomen kirjakielen *kirjava*.

Kirjoitusta ja kirjoittamista merkitsevien sanojen syntyminen erilaisista piirtoja, täpliä, uurteita ja raaputtamista merkitsevistä sanoista on melko yleistä. Esimerkiksi englannin *write* on alkuaan tarkoittanut uurtamista tai raapimista, venäjän *nucamь* taas alkuaan piirtämistä. Vastaava on myös latinan *scribo*-verbin alkuperä, josta tulevat monet eurooppalaisten kielten kirjoittamista tarkoittavat verbit, joko suoraan latinasta periytyvä (ranskan *ecrire*) tai germaaniin lainautuneena (saksan *schreiben*, ruotsin *skriva*).

Ottaen huomioon kirjoittamisen luonteen kulttuuriperintönä, joka on levinnyt itämerensuomalaiselle alueelle ensimmäisen kerran mahdollisesti kantasuomen hajoamista seuranneina vuosisatoina, on turvallista olettaa, että 'kuvion' ja 'koristeen' merkitykset ovat kirjoittamista vanhempia. Esimerkiksi Hakulinen (1969: 61–65) pitää 'kirjoittamisen' merkitystä lähinnä venäjän piirtämistä ja kirjoittamista merkitsevän *nucamь*-verbin perusteella muodostettuina käännöslainoina.

Kuten tunnettua, itämerensuomen alueella varhaisimmat kirjoitukset ovat olleet lähinnä tuoheen kaiverrettuja viestejä (vrt. Laakso 1999; Saarikivi 2007), joita lukutaidoton voi pitää kaiveruksina tai koristeina. Ilmeisesti tällaisia kirjoituksia on kansankielessä nimitetty *tuohiraamatuiksi*. Kun sekä tuohikirjeiden käyttö että kirjoitusta merkitsevä *raamattu* ovat lähinnä slaavilaista alkuperää, on luontevaa etsiä myös *kirja*-sanan etymologiaa slaavilaiselta taholta.

Vaikka kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä *kirja*-sanueeseen kuuluu sekä nomineja että verbejä, on sanan nominaalinen alkuperä ilmeinen. Kirjoittamista ja kirjontaa kuvaavat sanat on kauttaaltaan varustettu johdinaineilla, kun taas kirjoitusta, kuviota tai täplää merkitsevät sanat ovat johtamattomia sanoja. Sanan alkuperän selvittämisen kannalta on siis pyrittävä löytämään kuviota tai täplää merkitseviä sanoja, jotka äänneellisesti sopivat suomen *kirja*-sanan lähtökohdiksi. Sopivia sanoja löytyy slaavista jälleen ainakin kaksi. Mikäli nimittäin edellä käsitelty slaavin *č > ims. *k substituutio hyväksytään mahdolliseksi, kiinnittää suomen *kirja*-sanan yhteydessä huomiota, että slaavissa on sekä täpliä ja laikkuja että piirtoja ja kirjoittamista tarkoittava č-alkuinen sanue.

Nykyvenäjän *чирей*, gen. *чирья* on 'paise, ajos, finni'. Sana on yleisslaavilainen, ja sen vastineet tarkoittavat erilaisia laikkuja ja täpliä. Jos sana olisi lainattu obliikvisijasta – joka puheessa on nominatiivia yleisempi – todennäköinen substituutio olisi ollut nimenomaan *kirja*. Tämä olisi saattanut olla tuloksena nominatiivista lainattessakin, sillä *ei*-päätteisiä nomineja ei itämerensuomessa liene ollut olemassa kantasuomalaisena aikana. Slaavin sanassa on tosin alkuperäinen slaavin pitkä *i*, joten substituutio *kiirja* olisi sekin ollut periaatteessa mahdollinen, mutta kantasuomessa ja yleensäkin itämerensuomen varhaisvaiheissa pitkän vokaalin sisältävät konsonanttipäätteiset tavut lienevät olleet joko olemattomia tai hyvin harvinaisia.

Slaavissa esiintyy myös piirtämistä, raaputtamista ja kirjoittamista tarkoittava sanue, johon kuuluvat mm. ven. *черта* 'viiva, piirustus' ja *черкнутьь* 'raapia, kirjoittaa'.

Nämä palautuvat kantaslaavin asuun *čvrta (Fasmer s.v. *чрѣта*, Derksen 2008: 93). Venäjän *чёркнуть* on ilmeisesti sekundaari nominikantainen muodoste. Samaa alkuperää on kovertamista merkitsevä *čersti (Derksen 2008: 85), josta muinaisvenäjän *čvrsti* 'kovertaa, raaputtaa' (yks. i. p. *čvrto*).

Semanttisesti *čvrta sopisi suomen *kirja*-sanana lähtökohdaksi erinomaisesti (ja paljon paremmin kuin *чупея*). Muinaisvenäjässä sanan merkityksiä ovat 'kaiverruksen' ja 'piirroksen' ohella olleet mm. 'kirjoitus' ja 'kirjain' (Avanesov 1966). Oletetun lainan äänteellinen puoli ei kuitenkaan ole aivan yhtä selvä. *čvrta olisi suomessa odotuksenmukaisesti lähinnä *kirta (: -rr-), vrt. riimisana *pirta* < *birdo > ven. *бѣрдо*. Slaavissa on tietenkin -*ja*-johdinaines, jonka avulla voisi *čvrsti-verbistä johtaa kaiverrusta ja piirtoa merkitsevän sanan **čvrja, mutta aivan vastaavaa lainaoriginaalia ei ole mahdollista löytää ilmeisesti mistään olemassaolevasta slaavilaismurteesta.

Siksi ainakin alaviitteenomaisesti on mainittava eräistä äänteellisesti läheisistä sanoista, joiden suhde *čvrsti-verbiin ja *čvrta-sanaan ei ole täysin selvä. Näihin kuuluvat ennen muuta muinaisvenäjän *чрвѣ* 'punainen väri', *чрвѣвити* 'värjätä punaisella' *чрвѣнь* 'värjätty'. Ilmeisesti sanat ovat peräisin ylempänä käsitellystä matoa ja toukkaa merkitsevistä sanueesta, sillä toukkia on käytetty väriaineen lähteenä. Tähän sanueeseen kuuluvia sanoja on käytetty mm. erilaisista väritäplistä ja -pilkuista, esim. kirjavista lehmistä, samoin kuin suomen *kirja*-sanuettakin (vrt. *kirjoi*, *kirjakki* 'kirjava lehmä'). Erityisesti jokin sen tyyppinen deverbaalinen nominimuodoste kuin *чрвѣ-нь* olisi äänteellisesti voinut toimia *kirja*-sanana lähteenä, mutta ongelma on sanan kolmitavuisuus.

Kun vastaisuudessa monet slaavilaismurteiden sanakirjat etenevät č-kirjaimen, on mahdollista, että sanan vaiheisiin saadaan lisävalaistusta.

4. *Vero*

Itämerensuomen *vero*-sanueella on kahtalainen merkitys. Yhtäältä se tarkoittaa varsinaista veroa, maavuokraa tai morsiamelta kerättyä avustusta, toisaalta ateriaa. Vatjassa sanalla on myös merkitys 'kahden miehen viljelysala'. Sana esiintyy ainoastaan itämerensuomen pohjoisryhmässä ja vatjassa, ja se on lainattu myös saameen (SSA III: 409: saaP *vearru* (Pi Lu In Ko Kld) 'vero; (P In myös) tapporaha; (Pi Lu myös) uhri; (Ko Kld myös) ateria' < su., osaksi ka.).

SSA (ibid.) esittää lukuisia vertailukohtia myös etäsukukielistä. Näitä ovat mokšan *ver* : *verants* 'sijasta, sijaan', marin (L) *wär* (I) *wer* 'paikka' sekä L *wertsən*, I *wert's(ən)* 'sijasta, asemesta; tähden'. Kysymysmerkillä ovat sanaan rinnastettu udmurtin *vur* 'sakko', hantin (E P) *wer* 'velka; syy; vika' ja (E) *mir-wer* 'yhteinen uhri, uhraus' (*mir* 'kyläkunta'). SSA liittää sanan *vero* yhteyteen myös suomen murteissa tavallisen postposition *verosta* 'asemesta, sijasta'. Näistä sekä mordvan että marin sanat eivät nykyisen äännehistoriallisen tiedon valossa näyttäyty mahdollisina. Mordvan vastine viittaa pikemminkin ims. ensitavun *i*-äänteeseen, marin taas *ä*-äänteeseen. Hantinkaan

sana ei vastaa ims. *e*:tä. Udmurtin sanalle on Metsäranta (tulossa) esittänyt hyvin perustellun lainaetymologian.

Fonotaktisestikaan tarkastellen ei sana *vero* tunnu erityisen uralilaiselta. Eräissä vanhoissa sanoissa esiintyy kyllä *e-o*-kombinaatio, mutta näiden rinnalla on yleensä aina myös illabiaalinen vartalovokaali. Esimerkiksi *eno* on selvästi johdos vanhemmasta *enä*-vartalosta. Lukuisat *o*-päätteiset suhteellisen vanhat sanat ovat deverbaalisia johdoksia kuten *näkö* < **näke-*, *teko* < **teke-*. Sanasta *vero* ei tällaista illabiaalista muotoa tunneta, ei liioin kantasanaa, josta se olisi voitu johtaa. Toisaalta mikään etäsukukielten oletetuista vastineista ei viittaa toisen tavun alkuperäiseen labiaalivokaaliin. Muutenkin vaikuttaa siltä, että jopa suomen ja saamen toisen tavun labiaalivokaalin sisältämistä sanoista suurin osa on lainoja suuntaan tai toiseen (Kuokkala 2012). Eräillä sanoilla kuten sanalla *nato* on marissa ja samojedikielissä vastineita, joita voisi pitää alkuperäisen labiaalivokaalin sisältävinä, mutta yksityiskohdat ovat vielä pitkälti tutkimatta. Esimerkiksi marin vastine on tässäkin tapauksessa kaksitavuinen, toisin kuin *vero*-sanana oletettu vastine.

Myöskään SSA:n rinnastuksessa esiintymä semanttinen suhde, yhtäältä itämerensuomen 'palkka, mieskohtainen maksu tai kestitys' ja marin 'paikka' ei ole millään muotoa yksiselitteinen. Semanttisen suhteen selittäminen vaatisi perusteluja.

Sanan alkuperän selittämiseksi onkin hyvä vilkaista myös naapurikieliin. Germaanisissa on 'maksua' ja 'kestitystä' tarkoittavia sanoja, jotka on muodostettu 'miestä' tarkoittavasta germaanisesta *weraz-sanasta. Näihin kuuluu mm. sekä saksassa että englannissa esiintyvä kantagermaaniin palautuva *weragelda (> saksan *Wergeld*, muinaisenglannin *wergeld*). Tämä on tarkoittanut kompensaatiota, joka on maksettu tapetusta miehestä. Sana merkitsee siis 'miesrahaa'. Mieskohtaista tarjoilua on tarkoittanut myös *werþu* 'ateria', josta muinaisnorjan samaa tarkoittava *verðr* (: *verðu*). Tämä on todennäköisesti saksan sanaa *Wirt* 'isäntä' vastaava johdos (< *werdu-z), jonka myöhemmästä ruotsalaisesta edustajasta on lainattu suomen *väärti* (< nr. *vård*). Sanan alkuperä on jossain määrin epäselvä, mm. Kroonen (2013: 579–580) esittää kaksi kilpailevaa etymologiaa.

Suomen *vero*-sanaa ei voi tunnettujen äännesuhteiden valossa täysin yksityiskohtaisesti selittää näistä germaanisista sanoista, mutta jonkinlainen 'mieskohtaisen korvauksen t. maksun' semantiikka tuntuisi luontevammalta selitykseltä kuin selvästi epäsäännölliset "vastineet" etäsukukielissä. 'Korvauksen' semantiikkaan viittaa myös vatjan *vōrottaa* 'uhrata'. Jos lähtökohtana olisi korvausta ja kestitystä merkitsevä germaaninen sana, olisi myös itämerensuomen kahtalainen semantiikka ('vero' ja 'ateria') hyvin ymmärrettävissä.

Äänteellisessä mielessä sovellettavissa saattaisi olla ylempänä *kyllä*-sanana yhteydessä esitetty käsitys, jonka mukaan *lp* ~ *rp*-yhtymien kehityksessä olisi mahdollinen myös lainanantajakielen välivaihe *lð* ~ *rð*. Jälkimmäisessä tapauksessa skand. *werþu* olisi mahdollisesti voitu substitutioida ilman spiranttirefleksiiä ja antaa lainansaajataholla tulokseksi itämerensuomen *vero*-sanueen, erityisesti jos joka tapauksessa hyvin nuori geminaatta-*r* ei vielä ollut lainaamisajankohtana mahdollinen.

Lyhenteet

(hanti)E etelähanti	nr.	nykyruotsi
(hanti)P pohjoishanti	saaP	pohjoissaame
ims. itämerensuomi	In	inarinsaame
ka. karjala	Kld	kildininsaame
kgerm. kantagermaani	Ko	koltansaame
ksu. kantasuomi	Lu	luulajansaame
(mari)I itämari	Pi	piitimensaame
(mari)L länsimari	su.	suomi
mksl. muinaiskirkkoslaavi	ven.	venäjä
mn. muinaisnorja	vi.	viro
msk. muinaisskandinaavi		

Lähteet

- AIKIO, ANTE 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Väitöskirja. Oulun yliopisto.
- AVANESOV 1966 = Аванесов, Р.И.: *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*. В десяти томах. Москва: Наука.
- BENTLIN, MIKKO 2008: *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluss des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 256. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- DERKSEN, RICK 2008: *Etymological dictionary of the Slavic inherited lexicon*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 4. Leiden – Boston: Brill.
- DE VRIES, JAN 2000 [1962]: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite verbesserte Auflage. Leiden – Boston – Köln: Brill.
- FASMER = *Этимологический онлайн словарь русского языка Макса Фасмера*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубочёва.
<<https://lexicography.online/etymology/vasmer/>>.
- НАНМО, SIRKKA-LIISA 2010: *pila, pilla ja pilata*. – Sirkka Saarinen & Kirsti Siitonen & Taina Vaittinen (toim.), *Sanoista kirjakieliin. Jublakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 259. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 169–180.
- HAKULINEN, LAURI 1969: *Suomen sanaston käännöslainoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 293. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HELLQUIST, ELOF 1922: *Svensk etymologisk ordbok*. Lund: C.W.K. Gleerups förlag.
- JARVA, VESA 2003: *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylä Studies in Humanities 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- KALIMA, JALO 1952: *Slaavilaisperäinen sanastomme*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIO, PETRI 2006: On the earliest Slavic loanwords in Finnic. – Juhani Nuorluoto (toim.), *The Slavification of the Russian North. Mechanisms and chronology*. Slavica Helsingiensia 27. Helsinki. 154–166.

-
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja* 1–6. Toim. Pertti Virtaranta & Raija Koponen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1968–2005.
- KOIVULEHTO, JORMA 1982: *Rasia ja asia*. – *Virittäjä* 86: 157–173.
- KUOKKALA, JUHA 2012: *Jälkitavun labiaalivokaalit saamessa ja itämerensuomessa*. Pro gradu. Helsingin yliopisto, suomalais-ugrilainen kielentutkimus.
- KROONEN, GUUS 2013: *Etymological dictionary of Proto-Germanic*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series II. Leiden – Boston – Köln: Brill.
- LAAKSO, JOHANNA 1999: Vielä kerran itämerensuomen vanhimmista muistomerkeistä. – *Virittäjä* 103: 531–555.
- LEHTIRANTA, JUHANI 1989: *Yhteisaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimintuksia 200. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LÄGLW = *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen* I–III. A. D. Kylstra & Sirkka-Liisa Hahmo & Tette Hofstra & Osmo Nikkilä. Amsterdam: Rodopi, 1991–2012.
- METSÄRANTA, NIKLAS (TULOSSA): Periytyminen ja lainautuminen. Marin ja permiläisten kielten sanastontutkimusta. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, suomalais-ugrilainen kielentutkimus.
- SAARIKIVI, JANNE 2007: Finnic personal names on Novgorod birch bark documents. – Juhani Nuorluoto (toim.), *Topics on the ethnic, linguistic and cultural making of the Russian North*. Slavica Helsingiensia 32. Helsinki. 196–246.
- SAARIKIVI, JANNE 2019: Etymologia tulee iholle. – Santeri Junntila & Juha Kuokkala (toim.), *Petri Kallio rocks. Liber semisaccularis* 7.2.2019. Helsinki.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* [verkkojulkaisu]. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus, [1985–]2012. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu. <<http://kaino.kotus.fi/sms>>.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1–3. Toim. Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1992–2000.